

2. MAX WEBER — UVEDENÍ KATEGORIE SOCIÁLNÍHO JEDNÁNÍ DO NEMARXISTICKÉ SOCIOLOGIE

Jak známo, Max Weber (podobně jako nezávisle na něm Vilfredo Pareto) činí z kategorie sociálního jednání zcela explicitní východisko veškeré sociologie. V prvním paragrafu jeho práce *Wirtschaft und Gesellschaft* čteme: „Sociologií se má nazývat věda, která se bude zabývat chápáním sociálního jednání a takto vysvětlí jeho průběh a jeho účinky“ [Weber 1925: 3]

Weber se domnívá, že právě kategorie sociálního jednání (poté co bude přesně vymezena a typově rozčleněna) umožní převést na společného jmenovatele i ty nejkomplicovanější formy společenského dění. Programem budovat sociologii a společenské vědy vůbec jakožto vědy o lidském jednání se Weber zaobírá již v letech 1903 až 1906 v souvislosti s úvahami z oblasti metodologie věd, tedy v úvahách, které stojí pod zřetelným vlivem novokantismu a německého historismu. K myšlence založit sociologii právě jako vědu o sociálním jednání však Webera nedovedly akademické spory z oblasti metodologie vědy. Pokusíme se ukázat, že jeho plán má zcela jasné praktické pozadí — vytvořit alternativu marxistické analýzy podstaty kapitalismu.

Co rozumí Weber pod termínem „sociální jednání“? Jako „jednání“ je u něho označena každá činnost, které ten, kdo ji realizuje, přisuzuje určitý smysl. (Nepatří sem tedy např. úkony vykonávané naprosto zautomatizovaně či ty případy, kdy jednajícím ztratil nad svým chováním kontrolu.)

Základní metodou Weberovy chápající sociologie se takto může stát interpretace smyslu, který samotní aktéři do svého jednání vkládají (zatímco vysvětlení všeho ostatního chování by spadalo do kompetence biologických disciplín).

Nikoli každé smysluplné jednání je však jednáním sociálním.

Za sociální považuje Weber pouze takové jednání, které je ve svém průběhu orientováno na jednání druhých osob. (Ze zájmu sociologie tak vyjadřávají všechny ty případy, kdy jednající koriguje své činy jen s ohledem na parametry věcných objektů.) I takto však v kompetenci sociologie zůstává obrovská škála lidského jednání, zvláště uvážíme-li, že sociální jednání může být orientováno rovněž vůči minulým či budoucím jednáním druhých, dokonce i vůči těm, kteří jsou a zůstanou aktérovi osobně neznámi. Weber tedy — podobně jako později fenomenologie — nesituuje své případy sociálního jednání pouze do oblasti bezprostřední interakce dvou či více partnerů.³ Pro docenění celé šíře sociálního jednání je nutno si dále uvědomit, že výraz „orientovat jednání“ neznamená u Webera totéž jako „řídít se, uznávat“. Tento smysl podsouvá Weberovi teprve funkcionalismus. U samotného Webera však „orientovat jednání“ např. vůči určité normě může znamenat právě tak normu respektovat, jako normu obejít (přirozeně — s plným vědomím důsledků takového obejítí). „Orientovat jednání“ znamená pro Webera tedy pouze „vzít do úvahy“, aniž se tím dále cokoliv říká o směru činnosti, která po úvaze nakonec vyplyne.

Jak již bylo naznačeno, Weberův zájem o kategorii jednání nebyl v žádném případě pouze výrazem samoučelného akademismu. Celá Weberova tvorba vzniká jako vědomá polemika s marxismem a kategorie sociálního jednání má sehrát v této polemice význačnou úlohu. Procházíme-li Weberovo dílo, nemůžeme si nepovšimnout, že Weber se často zabývá stejnými problémy jako Marx, „pouze“ s tím rozdílem, že je systematicky převádí do zcela specifického jazyka. Demonstrujme tuto skutečnost na několika příkladech z oblasti Marxovy analýzy formování a podstaty kapitalismu. Budeme si všimat toho, jakým způsobem Weber Marxova témata překládá do své řeči, stejně tak jako důsledků, které z takového „překlada“ vyplnou.

I. OD PENĚZ KE KAPITÁLU

Kapitál vychází z peněz, peníze jsou první jevovou formou kapitálu. To ovšem ještě neznamená, že každé jmění existující ve formě peněz se stává automaticky kapitálem. „Akumulace zlata a stříbra, peněz, je prvním velkým prostředkem, ale jako takové není ještě akumulací kapitálu. K tomu by musel být zjednáán ještě návrat toho, co bylo akumulováno do oběhu samého jako moment a prostředek hromadění“ [Marx 1971: 192].

Jako příklad peněz, které se po svém nahromadění opět rozplynuly, uvádí Marx investice faraónů do stavby pyramid. Jak daleko je od peněz k produktivnímu kapitálu, ukazuje příklad Španělska v době zámořských

objevů. „Kde peníze nevycházejí z oběhu, nýbrž jsou nalezeny už hotové — jak tomu bylo už ve Španělsku — tam ochuzují národ, zatímco národy, které musejí pracovat, aby je Španělům odňaly, rozvíjejí zdroje bohatství a obohacují se skutečně“ [Marx 1971: 182].

Naprosto stejné konstatování nalézáme i u Webera: „Drahý kov z Ameriky proudil v první řadě do Španělska, tam ale dochází paralelně s jeho přisunem ke zmaření kapitalistického vývoje“ [Weber 1923: 301].

Za stejným konstatováním se ovšem skrývá značně odlišné vysvětlení. Marx váže vznik jednotlivých peněžních kapitálů na oběh. Bohatství se stává kapitálem pouze pokud oběhem roste, nikoli pokud se v něm rozplývá. (To se týká přirozeně pouze historické geneze kapitálu, nikoli samotného procesu reprodukce již fungujícího průmyslového kapitálu.)

Marx se při výkladu vzniku kapitálů pohybuje v rovině celospolečenských procesů (proces směny a oběhu), popřípadě v rovině velkých společenských skupin: „Tento pohyb zasahuje pouze přebytek výroby (národů), vypočtené na bezprostřední spotřebu, a probíhá jen na jejich hranicích. Tak jako Židé ve staré polské společnosti nebo vůbec ve středověké společnosti, mohou toto postavení mezi národy, jejichž výrobní způsob ještě není založen na směnné hodnotě jako základním předpokladu, zaujímat celé obchodní národy, jako ve starověku a později Lombardané“ [Marx 1971, 216].

Rovněž Max Weber jednoznačně trvá na tom, že peněžní bohatství ještě není kapitál. Rozdíl, který mezi dvěma jevově podobnými formami majetku existuje, však vyvozuje z rozdílnosti v orientaci jednání majitelů peněžního bohatství. V předmluvě k jeho práci o protestantské etice čteme o tom, že honba po co největším zisku nevzniká s kapitalismem, je všelidská. Po celém světě a ve všech dobách se vyskytovaly společnosti pro financování válek, pirátství, spekulanti všeho druhu. Tito, jak říká Weber, „kapitalističtí dobrodruzi“ se orientovali buď na čisté iracionální a spekulativní činnosti, nebo na dosahování zisku pomocí násilí. Není ovšem účelné, domnívá se Weber, pojmát tak různorodé věci, jako jsou lupičská kořist a zisk z továrny, jako kategorie téhož řádu. (Marx by nepochybně souhlasil; alespoň v tom smyslu, že lupičská kořist se v oběhu rozplývá, zatímco zisk z továrny se oběhem zhodnocuje.) Weber spatřuje rozdílnost především v tom, jde-li o zisk jednorázový, či kontinuální. Zisku kontinuálního může být dosahováno pouze jednáním orientovaným účelově racionálně. Kategorie účelové racionality ve vztahu ke kapitálovému podnikání pak Weber operacionalizuje prostřednictvím racionálního vedení bilance (podvojný účetnictví, moderní způsob vedení knih).

Právě v těchto souvislostech zkoumá Weber formování obchodního kapitálu v prostředí středověkých obchodních společností, konkrétně podnikání formou komendy v italských městských státech. Právě komenda již vykazuje oba (pro Webera rozhodující) znaky kapitalistické formy

hospodaření. Je zde přítomna: (a) racionální kalkulace zisku; (b) oddělení podniku od domácnosti.

Již na příkladu Weberova rozboru procesu přeměny peněz v kapitál můžeme vysledovat určité rysy, které jsou úzce spjaty s Weberovým překladem problematiky kapitalismu do jazyka sociálního jednání. Za prvé jde o důraz kladený Weberem na empirickou stránku věci. Oba Weberovy definiční znaky kapitalismu jsou lehce identifikovatelné v pramenném materiálu. Týká se to jak moderního způsobu vedení knih umožněného rozšířením desítkové soustavy, tak také oddělením položek „podnik“ a „domácnost“ v účtech. Za druhé, racionalita, se kterou jsou vedeny účty, je postavena proti iracionalitě jakékoli jiné formy dosahování zisku. Weberovo pojetí racionality nese tak v sobě plně pečeť svého buržoazního původu. Vrchol racionality je spatřován v tom, když peníze jsou investovány způsobem, který umožňuje, aby plodily další peníze. Právě to, co Marx odhaluje jako nejvyšší možnou samoučelnost, je Weberem prezentováno jako nejvyšší možná racionalita. Parazitismus vykořisťování je prezentován jako vrchol rozumu. Všechny ostatní formy jednání, které tento model nerespektují, jsou implicitně považovány za méněcenné (výjimku tvoří pouze charismatické jednání v oblasti politiky).

II. OD KAPITÁLŮ KE KAPITALISMU

Existence jednotlivých fungujících kapitálů ovšem ještě nezakládá společnost jako kapitalistickou. Marx opakovaně zdůrazňuje, že obchod a směna se zpočátku rozvíjejí, aniž by nějak zasahovaly vztahy, které ve společnosti dominují. „Vlastní směna probíhá jen po vedlejší koleji nebo se vcelku příliš netýká života celých společností a rozhodně si naprosto nepodřizuje všechny výrobní a směnné vztahy“ [Marx 1971: 115]. Kapitalismus jako kompaktní systém vzniká teprve po proběhnutí jistých zásadních změn v třídní struktuře společnosti. Druhou stránkou prvotní akumulace (vedle koncentrace obchodního kapitálu) je vznik celé třídy svobodných ne-vlastníků. Právě podstatná změna třídní struktury, její modifikace působením změn ve vlastnických vztazích výrobních prostředků, je nezbytnou podmínkou toho, aby se kapitál stal z nepodstatného přívěsku starého výrobního způsobu bytostným základem způsobu nového.

Také zde Weber ve výchozím konstatování s Marxem zcela souhlasí. Také on činí ostrý rozdíl mezi kapitalistickým podnikáním jako víceméně izolovaným jevem uvnitř společnosti, která je svou povahou nekapitalistická, a tímto podnikáním jako základem celé výroby. Celá společnost může být podle Webera označena jako typicky kapitalistická

pouze tehdy, když uspokojování potřeb je kapitalisticky organizováno v takovém stupni, že kdybychom si danou společnost představili bez této organizace, celý ekonomický systém by se zhroutil. Taková situace nastává podle Webera pouze v západní Evropě, a to teprve od druhé poloviny 19. století.

Při výčtu faktorů, které k této situaci vedly, uvádí Weber — pod vlivem tehdejší historické ekonomické literatury, zejména Wernera Sombarta — na předním místě možnost masového odbytu zboží. V této souvislosti si všímá zejména potřeb velkého žoldnéřského vojska a relativně zdemokratizované poptávky po luxusním zboží. Koneckonců však dochází ke stanovisku, že existence obrovských armád v minulosti ani potřeby dvorského luxusu v Číně či Indii ke vzniku kapitalismu nevedly. Rozhodující prvek nacházíme opět ve sféře jednání a jeho orientace: „Co koneckonců kapitalismus vytvořilo, to je racionální trvalé podnikání, racionální vedení účetních knih, racionální technika, racionální práce, ale to vše není všechno; muselo k tomu přistoupit racionální smýšlení, racionalizace způsobu života, racionální hospodářský etos“ [Weber 1923: 302]. Jak patrně, rovněž otázku převládnutí kapitalismu jako systému vykládá Weber pomocí určité orientace sociálního jednání.

III. SPOLEČNOSTI „TRADIČNÍ“ A SPOLEČNOST KAPITALISTICKÁ

Tutéž tendenci, kterou jsme sledovali v souvislosti s otázkami historického formování kapitalismu, můžeme odkrýt rovněž v souvislosti s vymezením zvláštností kapitalismu oproti všem společnostem předkapitalistickým (Marx) či nekapitalistickým (Weber).

Zatímco ekonomika všech předkapitalistických společností byla založena v principu na produkci užité hodnoty, postupný vývoj hodnoty směnné, daný rozvojem kupeckého a lichvářského kapitálu, vedl k rozrušení výroby zaměřené na bezprostřední užitnou hodnotu. Pak bylo již jen otázkou času (a působení určitých společenských faktorů), kdy se směnná hodnota přemění v kapitál. Marxova analýza prováděná v dimenzi „hodnota užitná — hodnota směnná“ je analýzou třídní. Vývoj směnné hodnoty totiž zákonitě rozrušuje vlastnické vztahy, za nichž probíhala po celá dlouhá historická období výroba hodnoty užité. Korunou tohoto vývoje je přeměna samotné pracovní síly ve zboží charakterizované jistou směnnou hodnotou. „Přání, aby se směnná hodnota nevyvinula v kapitál, nebo aby se práce produkující směnnou hodnotu nestala prací námezdní, je stejně zbožné jako hloupé“ [Marx 1971: 211]. Ve známých analýzách pak Marx ukazuje, že z faktu zániku mimoekonomických forem donucení neplyne zánik, ale právě naopak umocnění vykořisťování, v té míře, v jaké je proces „politické“ emancipace dopro-

vázen současným „osvobozením“ od výrobních prostředků. Analyzuje formování a povahu třídy, která byla donucena stát se objektem vykořisťování právě v důsledku toho, že byla vyvázána ze všech svých dřívějších vztahů, včetně vztahu k výrobním prostředkům. Třídní protiklady, které tvořily podstatu formací předkapitalistických, se tak proměňují v třídní protiklad specifický pro povahu antagonismu ryze kapitalistického.

Dříve než opět přejdeme k Weberovu překladu dané problematiky do jazyka sociálního jednání, přečteme krátkou (ale důležitou) poznámku k vysvětlení Marxovu. Jde o to, že jeho analýza prostřednictvím kategorie směnné hodnoty vedle svého explicitního zaměření obsahuje podle našeho názoru implicitně principy využitelné pro formulaci marxistické koncepce sociálního jednání. Pokud se nám tuto domněnku podaří prokázat, pak se stane zřejmým, že Weberův záměr postavit koncepci sociálního jednání jako alternativu pojetí marxistického je již ve svém východisku neudržitelný.

Naše tvrzení lze formulovat ještě radikálněji: Marxistická koncepce sociálního jednání, kterou lze odvodit z Marxových analýz produkce založené na směnné hodnotě, je v mnoha ohledech obsažnější než koncepce Weberova i než později vzniklé teorie sociálního jednání, které ostatně na Webera (snad s výjimkou symbolického interakcionismu) tak či onak navazují.

Vraťme se však k tomu, jak interpretuje odlišnosti kapitalistické společnosti oproti společnostem nekapitalistickým Max Weber. Podle jeho koncepce lze nejobecněji vyjádřit protikladnost obou typů společnosti protikladem tradičního a racionálního jednání. Ve všech společnostech, v nichž nepřevládá kapitalismus, dominuje i v hospodářské (jako ve všech ostatních) oblasti jednání posvěcené tradicí, strážící se překročit oblast vymezenou jednáním předků. Není přitom podstatné, zda zavádění novot brání silné magické sankce či něčí docela prosté materiální zájmy.

Pro kapitalistickou společnost je oproti tomu příznačné jednání racionální vymezené kategoriemi „prostředek — účel“. V té míře, v jaké je účelem jednání podnikatele stále obnovovaný zisk, překračují zvolené prostředky bez jakýchkoli ohledů rámec tradice.

Kritikové Webera někdy přehnaně zdůrazňují význam, který tento sociolog přikládal protestantismu při formování kapitalismu jako komplexního systému výroby. Je pro ně pak snazší podrobit takto upravené Weberovo stanovisko drtivé kritice. Weber ovšem vůbec netvrdí, že by snad „duch kapitalismu“ vznikl jen jako výraz jistých vlivů reformace, či snad dokonce, že kapitalismus jako společenský systém je produktem reformace. Weber naopak sám poukazuje na to, že jisté důležité formy kapitalistické činnosti jsou značně starší než reformace. Hovoří v tomto smyslu dokonce o „kapitalismu“ v antice. Weber také neabsolutizuje dů-

ležitost činnosti puritánů pro rozvoj kapitalismu. Dovede si představit i jiné formy kapitalistického jednání, bez náboženského obsahu. Co však nedokáže, to je představit si kapitalismus jinak než jako jistý způsob jednání individuálních aktérů, zcela odlišný od jednání nekapitalistického (tedy v jeho terminologii: tradičního).

Na druhé straně je nutno připomenout, že také Marx viděl souvislost mezi puritanismem a hromaděním peněz: „Kult peněz má svůj asketismus, své odříkání, své sebeobětování — šetrnost a střídmost, opovrhování světskými, dočasnými a pomíjivými požitky; honbu po věčném pokladu. Odtud ta souvislost anglického puritanismu nebo i holandského protestantismu se získáváním peněz“ [Marx 1971: 190]. Přesto nikde u Marxe nenajdeme tvrzení, z něhož by se dalo odvodit, že by kladl určitý způsob jednání do základů celé formace, jak to v podstatě činí Weber.

Shrneme-li, co bylo až dosud řečeno, lze konstatovat: Ze srovnání Marxovy a Weberovy explanace vzniku a povahy kapitalismu vyplývá, že Weber se důsledně snaží překládat Marxovy kategorie vypovídající o sociálně ekonomických vztazích mezi třídami do termínů popisujících orientaci sociálního jednání individuálních aktérů. Tradicionální orientace jednání tak v jistém smyslu koresponduje s poměry založenými na výrobě a přivlastňování užitné hodnoty, účelově racionální orientace jednání s poměry založenými na výrobě a přivlastňování hodnoty směnné. Namísto Marxových analýz proměn třídění struktury společnosti zkoumá Weber změny v typu orientace hospodářského jednání individuí. Tímto způsobem má být Marxův kapitalistický způsob výroby přeměněn ve Weberův účelově racionální typ hospodářského jednání.

Na první pohled by se mohlo zdát, že odlišnost Marxova a Weberova výkladu je dána pouze tím, že zachycují realitu z jiných zorných úhlů, že tedy v jejich pohledech figurují komplementární prvky. V prvním případě se vypovídá o tom, co je podstatné ve vztazích mezi třídami, ve druhém případě o tom, co je charakteristické pro jednání individuí.

Situace však není tak jednoduchá. Max Weber svým překladem celé problematiky do roviny sociálního jednání sleduje, podle mého názoru, dva hlavní cíle:

1. Odstranit revoluční prvek, který je obsažen v marxistickém pojetí.
2. Otevřít pro společenské vědy celou novou dimenzi, dimenzi sociálního jednání, která nebyla marxismem tematizována, a proto může být využita potencionálně proti němu.

Nejprve stručně k prvnímu bodu. Marxovo pojetí kapitalistického výrobního způsobu bezprostředně odkazuje na protikladnost zájmů hlavních tříd, které jsou tímto způsobem výroby neustále produkovány a re-produkovány. Přijmeme-li Marxův výklad kapitalismu, nemůžeme žádným způsobem zpochybnit revoluční závěry, které z něho vyplývají. Přeložíme-li však weberovsky celou problematiku do roviny sociálního

jednání individuí, vznikne koncepce, ze které žádné revoluční důsledky neplynou. Právě naopak: důsledkem přijetí této koncepce je naprostý fatalismus. Weberův překlad do roviny jednání s sebou totiž nese zároveň zvýraznění mocenské strukturovanosti každé interakce. Výsledkem je, že na místo progresivního vývoje společensko-ekonomických formací je dosazen koloběh jednotlivých forem panství. Osudovost spočívá v tom, že konečným výsledkem odstranění jedné formy panství je vždy pouze rozvoj formy jiné, zpravidla ještě úplnější. Třídní strukturace v Marxově slova smyslu může zaniknout, mocenská strukturovanost sociálního jednání ve Weberově podání je však věčná, s problematikou vlastnických vztahů jako základu třídních nerovností nijak nesoúvisí.

Druhým hlavním cílem, kvůli němuž Weber situuje celou sociologii do oblasti sociálního jednání, je podle našeho názoru snaha odejmout marxismu „monopol“ na výklad sociálního dění prostě tím, že se poukáže na celou rovinu sociálních jevů (nebo přesněji: na novou dimenzi přístupu k nim), kterou nechali klasikové marxismu zdánlivě nedotčenu. Takový přesun problematiky se zdá být navíc ospravedlněn jak z pozic „zdravého rozumu“ (je přece přirozené zkoumat společnost skrze vlastní jednání těch, z nichž se skládá), tak také z pozic vědeckého poznání (rozvoj disciplín, zabývajících se jednáním lidí od psychologie, přes kulturní antropologii a etnografii až po speciální teorie ekonomické, k němuž dochází právě ve Weberově době). V tomto ohledu se Weber (z hlediska nemarxistické sociologie) stává klasikem, který inspiroval zaměření mnoha jinak značně různorodých sociologických směrů. Snad nejznámějším se stalo „weberovské období“ T. Parsonse charakterizované jeho prací *The Structure of Social Action*. V kapitole o nezamýšlených důsledcích jednání budeme mít příležitost zmínit se podrobněji o podobném „weberovském období“, kterým prošel v polovině třicátých let R. K. Merton. Jak známo, posloužila Weberova koncepce jednání také řadě nepozitivisticky orientovaných autorů. V příslušné kapitole se podrobněji zmíníme o A. Schutzovi, Bergeru a Luckmannovi a A. Giddensovi jako o autorech zvláštních odrůd „chápací sociologie“).

Záměrem naší práce je zpochybnit obě domněnky, které přispěly k tomu, že Weber uvádí kategorie sociálního jednání do tradice nemarxistické sociologie. Nejen že se nedomníváme, že by se analýza sociálního jednání vymykala možností marxistické sociologie. Tvrdíme navíc, že lze formulovat takovou marxistickou koncepci sociálního jednání, ze které neplynou žádné důsledky podobné těm, které jsou obsaženy ve Weberově sociologii panství a která je přitom schopna řešit problémy teoretické povahy, na kterých ztroskotaly různé verze post-weberovských teorií sociálního jednání.

Viděli jsme, že při objasňování rozdílu kapitalistické společnosti oproti společností předkapitalistickým staví Weber svůj výklad založený na orientacích individuálních aktérů proti výkladu Marxovu, který se pohy-

buje v dimenzi sociálních důsledků výroby užité hodnoty a výroby hodnoty směnné. Marx ukazuje, jak se v procesu postupného rozšiřování směny zboží postupně proměnil samotný charakter směnné hodnoty. Původně fungovala pouze jako prostředek pro uspokojování těch potřeb, které neuspokojovala vyráběná hodnota užitná. Postupně se však změnila (směnná hodnota) z tohoto prostředku ve svůj vlastní samoučel. Tím se ovšem stala z faktoru, který pouze rozrušoval vztahy odpovídající předkapitalistickým způsobům výroby, určující složkou vztahů zcela odlišné kvality. Nutným doprovodným jevem tohoto přerodu byla přeměna všech vztahů ve vztahy peněžní. Marx se zmiňuje o tom, jak se naturální daň změnila v daň peněžní, naturální renta v rentu peněžní, válečné povinnosti v námezdní vojsko, všechny dříve osobní služby ve služby peněžní atd. Namísto osobních vztahů, které dříve vždy poutaly určitou osobu k jiné konkrétní osobě, nastoupily vztahy zvěcnělé. Jednotlivá individua, osobně si zcela lhostejná, byla nadále navzájem spojena již jen anonymním trhem, na němž směňovala svá zboží (popř. svou pracovní sílu jako zvláštní formu zboží) za jiné formy zboží. Jedním slovem: jakákoli činnost se v těchto podmínkách stává směnnou hodnotou.

Pokud bychom se zastavili na tomto místě analýzy, bylo by výsledkem pouze romantické oplakávání ztráty svéráznosti a barvitosti, jimiž se (ve zpětném pohledu) údajně vyznačovaly předkapitalistické, tradiční společnosti. Touto cestou šel (či spíše na ní ustrnul) např. Ferdinand Tönnies.

Vyjdeme-li však z marxistické poučky o tom, že historicky pokročilejší formy mohou být jednodušší než mnohé formy ranější (tedy z poučky, která např. umožnila odhalit třídní charakter předkapitalistických společností skrze analýzu nejvyhraněnějšího, kapitalistického třídního protikladu), stane se zřejmým, že kapitalistická deformace všech lidských činností v sobě může obsahovat klíč k pochopení určitých obecnějších principů lidské činnosti vůbec. A díky tomu, že jedním z hlavních principů sociálního jednání se ukáže být (jak uvidíme později) právě jeho podmíněnost existujícími společenskými poměry, je zřejmé, že obecnost odhalených principů sociálního jednání není synonymem ahistoričnosti, projevem abstraktního pojmání lidské „podstaty“.

Systematičtějším zkoumání některých principů sociálního jednání implicitně obsažených v Marxově analýze produkce založené na směnné hodnotě je věnována následující kapitola.

